

УДК 341.231.14:355.27(477+4ЄС)

DOI 10.33244/2617-4154.4(21).2025.97-111

К. С. Лісова,*кандидат історичних наук, доцент,
Державний податковий університет
email: lisova.k@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-2664-7721;****М. Ф. Анісімова,***кандидат юридичних наук,
кандидат історичних наук, доцент,
Державний податковий університет
email: anis-m@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-0585-1491**

ФЕНОМЕН БУСИФІКАЦІЇ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ПОШУК БАЛАНСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено мобілізаційну політику держави з урахуванням сучасних реалій воєнного часу в контексті дотримання міжнародних зобов'язань України щодо забезпечення прав людини. Здійснено аналіз методів і засобів її реалізації територіальними центрами комплектування (ТЦК). Визначено найбільшій для українського суспільства проблеми мобілізаційного процесу щодо військовозобов'язаних. Підкреслено, що виявлені перекоси в його здійсненні є одним з відчутних дестабілізуючих чинників розвитку громадянського суспільства України в буремний для держави період історії, коли єдність її громадян є запорукою здобуття перемоги у війні. Розглянуто проблеми та динаміку бюджетної політики за останні роки в контексті її зв'язку з мобілізаційними процесами з огляду на специфіку воєнного сьогодення. Наголошено на потребі в зміні розподілу бюджетних витрат у період дії воєнного стану в державі з наданням беззаперечного пріоритету оборонним потребам. Обґрунтовано думку про доцільність направлення конфіскованих у корупціонерів коштів повним обсягом на фінансування ЗСУ, зокрема на підвищення зарплат військовослужбовцям. Запропоновано на період дії воєнного стану встановити заборону на підвищення витрат на оплату праці депутатського корпусу та інших державних службовців, яка і так є значно вище середньої по країні, з метою забезпечення єдиного підходу для всіх категорій населення й балансу інтересів усіх учасників бюджетного процесу. Висловлено переконання у важливості продовження досліджень зазначеної сфери розвитку українського суспільства, її правового регулювання з метою запобігання утворенню прірви між владою й армією та тією активною

частиною українського суспільства, яка вболіває за здобуття нашої перемоги й мир на справедливих умовах, а також успішне післявоєнне відновлення України.

Ключові слова: *бусифікація, мобілізація, воєнний стан, військовозобов'язані, ТЦК (територіальні центри комплектування), права людини, умови допустимості відступів від зобов'язань по ЕКПЛ держав-членів, допустимість обмежень прав людини в надзвичайних умовах, ЄСПЛ, баланс суспільного й особистого інтересів.*

Постановка проблеми. Відносини між державами, як основними акторами міжнародного права, в періоди збройних протистоянь завжди мали найвищий градус накалу, й, безумовно, це негативно позначалося на всіх сферах життя населення супротивних сторін конфлікту. Проте якщо на початковому етапі повномасштабної війни у військомати стояли черги з тисячів свідомих добровольців, які рвалися на фронт боронити незалежність України та захищати своїх рідних і близьких від проявів жорстокості й воєнних злочинів агресора, то на третьому – четвертому роках війни, коли потреба в поповненні ЗСУ особовим складом значно зросла, потік охочих мобілізуватися, навпаки, суттєво зменшився на тлі загальної втоми, прорахунків влади, чисельних корупційних скандалів та інших чинників. До того ж і готовність українського народу (тобто цивільних) терпіти всі злидні й труднощі воєнних лихоліть теж значно просіла.

Зважаючи на це, важко заперечувати, що посилення мобілізаційної політики держави та методів і засобів її проведення ТЦК викликало в українському суспільстві переважно різку негативну реакцію несприйняття, яка скоріше стосується не стільки самої політики як такої, скільки саме обраних механізмів її реалізації. На цьому фоні цілком закономірним явищем є неабияка стурбованість представників українського громадянського суспільства обмеженням основних прав і свобод людини в умовах тривалої дії правового режиму воєнного стану. Навіть усвідомлення того, що за певних умов Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) дає змогу вводити такі обмеження (чим правомірно і скористалася Україна під час війни), не зменшує занепокоєння правозахисників щодо недотримання балансу між її міжнародними зобов'язаннями щодо гарантування таких прав у межах її членства в Раді Європи та жорсткою потребою в додатковій мобілізації військовозобов'язаних, а тим більше в розширенні їх кола за рахунок зміни вікового та інших критеріїв. Ще однією площиною вивчення (або гранню для аналізу) зазначеного питання, на якій фокусують увагу правозахисники, є дотримання рівноваги між суспільним і особистим інтересом кожного члена суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням реалізації мобілізаційної політики України в умовах тривалої невизначеності воєнного часу та протидії жорстким геополітичним викликам як чутливій сфері суспільного життя присвячено чимало праць [1; 2; 3; 4]. Але переважна більшість з них це – не системні дослідження, а короткі публікації в ЗМІ, які передусім є ситуативною миттєвою реакцією на проблемні владні рішення або резонансні суспільні події. Шукати в них глибокого аналізу поточних подій не варто. У кращому випадку в них є окремі первинні гіпотези-ідеї зазвичай як особисті думки безпосередніх учасників або спостерігачів таких подій з відповідним емоційним забарвленням. Готового ж алгоритму вирішення питання, що розглядається,

на сьогодні немає, тому потреба в здійсненні подальших наукових досліджень є очевидною. Водночас потрібно врахувати, що зволікати з пошуком механізмів розв'язання цієї дилеми не можна, бо це – небезпечна історія для України з огляду на потенційно переважний мобілізаційний ресурс ворога, його марнотратне ставлення до життя своїх громадян і патологічне небажання завершувати війну.

Метою статті є дослідження мобілізаційної політики держави та аналіз методів і засобів її реалізації територіальними центрами комплектування (далі – ТЦК) з урахуванням сучасних реалій воєнного часу в контексті дотримання міжнародних зобов'язань України щодо забезпечення прав людини, виявлення проблем у її здійсненні та їхнього впливу на розвиток громадянського суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу. 2025 рік є для України ювілейним, бо 30 років тому 9 листопада 1995 р. наша держава здобула статус дійсного члена Ради Європи – однієї з найавторитетніших регіональних міжнародних організацій, чиї високі стандарти в галузі прав людини разом із дієвим механізмом їхнього захисту стали зразком для державних спільнот інших регіонів світу у справі створення ними своїх механізмів захисту прав людини. За ці тридцять років Україна досягла значного прогресу в розбудові демократичних інституцій, розвитку верховенства права та створенні дієвих національних механізмів забезпечення й захисту прав і свобод людини. Значною мірою цьому сприяло досить солідне «домашнє завдання», яке вона отримала під час вступу в Організацію в позитивному Висновку № 190 (1995) про її прийняття [5]. Але сприятливий фон суттєвих здобутків [6; 7]. не повинен затьмарювати існуючі й донині певні проблеми, що засвідчують наявність достатнього обсягу роботи як на сьогодні, так і на перспективу. Серед них можна знайти і «старі завдання» з Висновку № 190 (1995), виконання яких розтягнулося в часі, і нові, що викликані до життя поточними подіями, зокрема воєнним станом, який триває в Україні фактично вже четвертий рік.

Одним з таких нагальних завдань сьогодення є дотримання балансу між суспільним інтересом (гострою потребою поповнення особовим складом військових підрозділів, що захищають український народ і незалежність своєї держави від агресора), і особистими правами й інтересами тих, хто підлягає мобілізації у воєнний час. Історія свідчить, що успішність вирішення цієї дилеми в різні періоди і в різних за своїм політичним устроєм державах була неоднаковою: для держав з авторитарними режимами питання вибору як такого не стояло взагалі, він був однозначно не на користь особистості, бо людина розглядалася, як «гвинтик», що має виконувати свою функцію для безперервної роботи державної машини, з якою й уособлювався той суспільний інтерес. Для демократичних держав пошук такого балансу розглядався як вагомий варіант суспільного договору, який повинен був працювати на визначені стратегічні цілі розвитку. Зрозуміло, що в мирні періоди історії й у державах, що розвивалися в демократичному напрямі або хоча б брали демократичні стандарти за свої орієнтири для організації громадського життя, на досягнення згаданих цілей витрачалось менше часу, ніж у періоди, обтяжені будь-якими (повномасштабними чи локальними, тривалими чи швидкоплинними) війнами.

Для України, що вже четвертий рік поспіль стримує агресивний напад підступного сусіда, який має мінімум вдвічі більший військово-промисловий потенціал та ядерну

зброю в своєму арсеналі, пошук оптимального вирішення зазначеної проблеми став завданням підвищеної складності. Чинників, що обтяжили його виконання, багато, але стислий формат цієї публікації не дає змогу провести їхній детальний повноцінний аналіз, тому обмежимося переліком і лише вибірково проаналізуємо деякі з них.

Аналіз лавиноподібної хвилі публікацій на тригерну для українського суспільства тему мобілізації військовозобов'язаних дає змогу виокремити такі найболючіші проблеми: 1) подвійні стандарти в підходах до мобілізації щодо пересічних громадян і можновладців та їхніх родичів; 2) подвійні стандарти в ставленні до військових (добровольці, що з перших днів на передовій опинилися в стані заручників, бо їх позбавили права на демобілізацію, вилучивши це положення із закону, тоді як нових призовників і контрактників «заохочують» більш м'якими, пільговими умовами); 3) силові методи мобілізації з чисельними порушеннями основних прав людини (знуцання (навіть тортури) представників ТЦК під час мобілізації, інколи з летальними наслідками, формальні огляди на ВЛК тощо); 4) неналежні підготовка призовників, їх екіпірування й оснащення військових, а також нестача озброєнь – і все це на фоні масштабних корупційних скандалів з мільйонними валютними показниками розкрадань коштів (зокрема, і з відрахувань на потреби оборонної промисловості [8]) й розкішним життям високопосадовців; 5) незіставний рівень оплати праці військових і рівень заробітних плат депутатів і працівників інших владних структур. Найгірше те, що цей перелік не є вичерпним, його легко можна продовжити, а загалом усе це неабияк псує міжнародний імідж України.

Розглянемо детально деякі з названих негативних чинників, що підвищують градус соціальної напруги в суспільстві в час, коли його єдність є однією із ключових запорук здобуття перемоги. Для прикладу візьмемо *силові методи мобілізації з чисельними порушеннями основних прав людини*. Навіть побіжний огляд публікацій ЗМІ на цю тему засвідчує, що проблема набула масового характеру. У суспільстві з'явився на фоні таких подій новий термін для позначення цього українського феномену часів воєнного стану – бусифікація, – який швидко прижився в свідомості наших громадян.

Чинник масовості таких порушень, крім значної кількості публікацій на зазначену тему в ЗМІ, засвідчується й заявами українського Омбудсмена Д. Лубінця, який у зв'язку зі зростанням сумної статистики [9] випадків неправомірних дій працівників територіальних центрів комплектування нині вивчає діяльність його підрозділів і фіксує серйозні порушення прав людини, які мають ознаки системи [10]. Найчастіше, як зауважує Омбудсмен, фіксуються випадки перевищення повноважень працівниками ТЦК, а саме: самовільні перевірки документів прямо на вулицях і в громадських місцях, проникнення до приватного житла без законної підстави, а також фізичний тиск або примус до мобілізації громадян, які мають законні підстави для відстрочки (ст. 23 Закону України від 21.10.1993 № 3543-ХІІ «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» (в редакції станом на 04.12.2025), силова доставка громадян до центрів комплектування, що є обмеженням свободи пересування без належної правової процедури та прямим порушенням статті 5 ЄКПЛ, здійснення перешкод для звернення за послугами адвоката або отримання правової консультації, суттєві порушення в роботі військово-лікарських

комісії (далі – ВЛК), зокрема формальний підхід до визначення придатності до служби або ігнорування наявних захворювань тощо [11]. Проте є й непоодинокі відверто шокуючі випадки [12; 13; 14], що призвели навіть до смерті мобілізованих [15].

Виникає запитання, як такі мобілізаційні сюжети узгоджуються із зобов'язаннями України щодо прав людини як країни-члена Ради Європи та її обов'язками виконувати положення базового документа цієї Організації – ЄКПЛ (1950 р.)?

Нагадаємо, що ст. 15 ЄКПЛ допускає можливість відступу від зобов'язань за нею «в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом» [16]. Водночас вагомою умовою для правомірного використання цієї можливості є стан війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації.

Але це далеко не все, що треба знати і на що зважати. Важливо враховувати, що практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) не містить усталеного поняття війни або надзвичайної ситуації. З огляду на це в кожній конкретній справі Суд проводить оцінювання її фактичних даних й обидва поняття тлумачить досить широко, розуміючи, що будь-яка виняткова ситуація, яка становить загрозу для звичного укладу суспільства, може стати підставою для застосування ст. 15, незважаючи на її тривалість і територію поширення [17]. До того ж держава обтяжена обов'язком аргументувати саме «винятковість» вказаних обставин, тобто обґрунтувати неможливість забезпечити національну безпеку жодним іншим способом, ніж обмеження певних прав громадян.

Проте є в Конвенції (й відповідно, практиці Суду як єдиного органу, покликаного її тлумачити) і більш жорсткі обмеження щодо застосування відступу, а саме: жодна виняткова ситуація не спрацьовує як підстава для відмови від обов'язків, стосовно таких засадничих прав, як-от: право на життя – ст. 2 (крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій), заборона катувань – ст. 3, заборона рабства – ст. 4 п. 1, ніякого покарання без закону – ст. 7.

Ще одним запобіжником свавілля державних органів є ч. 3 ст. 15 Конвенції, яка покладає на державу-учасницю обов'язок надати Генеральному Секретареві Ради Європи повну та достовірну інформацію щодо всіх вжитих заходів і строку їхнього застосування.

Отже, підкреслимо таке: дії України щодо дотримання формальних (процедурних) вимог стосовно використання можливості відступу є правомірними, бо після повномасштабного вторгнення РФ і запровадження воєнного стану вже 1 березня 2022 року Генеральному Секретареві РЄ надійшло відповідне сповіщення. Й кожного наступного разу за фактом продовження дії воєнного стану здійснювалися такі самі нотифікації з оновленням переліку прав, дія яких тимчасово призупинялася. А ось способи фактичної реалізації згаданих відступів правомірними визнати ніяк неможливо. До того ж дивним видається й реагування правоохоронних органів, що вели розслідування описаних порушень, так само, як і представників національного правосуддя на зафіксовані порушення, які Омбудсмен назвав системними – переважна більшість відкритих кримінальних проваджень щодо різних типів порушень прав мобілізованих представниками ТЦК так і не дійшли до суду. Як зазначив заступник начальника другого управління Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони Офісу

Генпрокурора А. Жоган: «Вироків у кримінальних провадженнях даних категорій немає, справи знаходяться у судах» [18]. Щоправда, О. Грузевич (тимчасовий командувач Сухопутними військами) на засіданні тимчасової слідчої комісії ВРУ повідомив, що певна кількість службовців ТЦК «замінена і відправлена до зони бойових дій... Ми сподіваємося, що ця робота дасть певний результат і зніме негатив» [18].

Проте варто подивитись на описані події з позиції іншої сторони – самих працівників ТЦК. Як видається, тут доцільно розібратися, чи є реформа ТЦК у тому варіанті, як вона *de-facto* проведена щодо «співробітників – штрафників», раціональною (виправданою й ефективною), чи тут теж є своє підводне каміння.

Глибокий неупереджений підхід до вивчення зазначеного питання наводить на думку, що в ганебному ставленні цивільних людей до ТЦК винна держава (в особі своїх вищих посадовців), яка на запит суспільства нашвидкуруч почала, але не довела до логічного завершення реформування цієї ланки. Як наслідок, маємо зовсім не той результат, до якого прагнули, – нині між фронтом та тилом утворився досить великий розрив. Військові, опинившись серед цивільних, не розуміють, що відбувається, бо більшість з них – відправлених на службу в ТЦК замість працівників-штрафників – з бойових бригад, де вони отримали поранення. Унаслідок чого їх визнали обмежено придатними й відправили на службу в ТЦК, розраховуючи, що вони відновлять (відмиють) запламовану попередниками репутацію цих підрозділів... Бачення своєї ролі й завдань на нових посадах у ТЦК з позиції фронтовиків, що вже на лінії зіткнення з ворогом заплатили своїм здоров'ям за незалежність своєї країни, були іншими: вони не збігаються з тією роллю, яку для них визначили у високих владних кабінетах.

Цей дисонанс призвів до розриву шаблону взаємних очікувань. Замість шани за свою чесно виконану в бойових підрозділах високу місію захисника Вітчизни й відданість справі оборони від агресії обмежено придатні до служби колишні фронтовики почувають тепер себе на нових посадах працівників ТЦК скривдженими, бо наштотвхуються на прокльони й спротив з боку тих, хто мав би, згідно із законом, бути мобілізованим і замінити їх на фронті у справі протистояння ворогу. Найгірше в цій ситуації те, що гнів, накопичений пересічними громадянами, які підлягають мобілізації, проти державних посадовців-корупціонерів, які живуть за подвійними стандартами і, займаючи різні управлінські посади (від працівників ВЛК, ТЦК, очільників міністерств і відомств, а також і депутатські крісла у ВРУ), використовують свої владні повноваження для власного збагачення та задоволення інших егоїстичних особистих інтересів, спрямовується не на тих, кому він адресований. Така неналежна заміна об'єкта, на який виливається накопичена маса суспільного невдоволення, лише додає гіркоти героям-фронтовикам, які почуваються зрадженними своєю ж країною та її громадянами, яких вони віддано захищали.

Отже, потрібно проаналізувати швидко розпочату реформу ТЦК і виявити її прорахунки й недоліки з метою їхнього усунення. Звільнення корумпованих співробітників ТЦК і відправка їх на фронт – то лише початок справи реформування цих підрозділів. Недостатньо й того, щоб на колишніх фронтовиків, які нині мають обмежені можливості й тому переведені на службу в ТЦК, покласти обов'язок виявляти ухилянтів і забезпечувати

їх законну мобілізацію. Для успіху цієї життєво важливої для країни справи потрібен інший підхід. Запорукою успішного вирішення цієї проблеми має стати системний підхід до реформування ТЦК. Треба визнати, що на сьогодні він фактично відсутній. До того ж влада de-facto перестала публічно свідчити про потребу в посиленні мобілізації, а відповідальність за рішення цієї проблеми номер один для обороноздатності країни переклала на військових. Але це, на наше переконання, не їхня функція і не є завдання командування Сухопутних військ [19].

Такий підхід призвів до того, що звільнені з ТЦК за допущені в роботі порушення старші офіцери (підполковники, майори) зайняли і в армії аналогічні тилові посади, бо вони вміють добувати ресурси, але до окопів не поспішають і ніколи не дійдуть. А обмежено придатних фронтовиків з передової призначили на солдатські та сержантські посади й зобов'язали не працювати з документами й ухвалювати важливі рішення, а виявляти ухиливців і забезпечувати їх мобілізацію. У такий спосіб була створена масштабна серйозна проблема – значна кількість фронтовиків отримала гірке розчарування. Тим самим владою була зруйнована, принесена в жертву єдність фронту й тилу, яка, навпаки, повинна була зцементувати суспільство в моноліт, забезпечивши фундамент перемоги.

То як же розв'язати цей гордіїв вузол? Чи існують слухні пропозиції щодо цього? Існують, тільки, на жаль, лунають вони не від тих, хто має відповідні повноваження й повинен займатися прийняттям таких рішень, а від представників громадськості. Для прикладу наведемо думку співака та одного з організаторів «Культурного десанту» М. Серги, що поділився своїм баченням варіанта реформи ТЦК. Він вважає, що визнаних обмежено придатними фронтовиків потрібно вивести з ТЦК і призначити на посади менторів (умовна назва, бо вони ще тільки розробляються) в навчальні центри. Там вони зі своїм бойовим досвідом, розумінням інструментів виживання будуть на своєму місці й, відповідно, більш корисними. Саме вони за 54 дні підготовки в навчальному центрі зможуть дати поради й допомогти новачкам, які ще тільки стають солдатами, підвищити свої шанси на виживання [20]. Більш системний підхід до питань, що розглядаються, пропонує командир Третього армійського корпусу ЗСУ А. Білецький. Він іде далі, не обмежуючись лише проблемами мобілізаційного процесу. А. Білецький переконаний, що «незалежно від того, чи триватиме війна, чи країна увійде в період паузи, українська армія має пройти негайні та глибокі зміни. На кону – виживання держави і здатність стримати майбутню агресію Росії» [21]. Та чи буде реалізована ця життєздатна ідея в практику мобілізаційного процесу – покаже тільки час, якого в нас обмаль з огляду на поточний перебіг воєнних дій.

Візьмемо ще одну із вищезазначених найболючіших проблем сучасної мобілізаційної кампанії в Україні – *незрівняний рівень оплати праці військових та рівень заробітної плати депутатів і працівників інших владних структур*. Її актуалізував нещодавно завершений в Україні бюджетний процес, результати якого шокують суспільство аж ніяк не менше, ніж результати статистичних порівнянь (маємо на увазі співвідношення кількості наявних масових системних порушень прав мобілізованих через перевищення повноважень працівниками ТЦК з чисельністю реально винесених судових вироків щодо них).

Нагадаємо, що впродовж минулорічного бюджетного процесу та поточного 2025 р. фокус уваги представників владної вертикалі був зосереджений на пошуку ресурсів покриття бюджетного дефіциту на задоволення потреб ЗСУ, які Україна мала закрити самостійно, бо зарубіжну допомогу наших партнерів використовувати на фінансування цієї статті бюджетних витрат не дозволялося [22; 23]. Ключовим механізмом вирішення зазначеного завдання стало підвищення податків, ініціатором яких став Голова комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики Д. Гетманцев. Не будемо занурюватися в деталі цих минулих бюджетно-податкових перипетій [24]. Зауважимо лише, що сьогодні, наголошуючи про нестачу бюджетних коштів на задоволення потреб ЗСУ та прикриваючись цими аргументами для виправдання непопулярних податкових нововведень, представники влади без жодних вагань і сорому дбають не про потреби ЗСУ й забезпечення військових усім потрібним, а насамперед про себе. Переконатися в тому неважко, для цього достатньо постатейно порівняти витратні статті бюджету 2026 р. з відповідними бюджетними показниками попереднього 2025 р. [25; 26].

Результати цієї роботи вразять будь-кого, кому не байдуже, що відбувається у воюючій уже майже 4 роки країні, чиї сини віддають свої життя за її незалежність. Факти свідчать самі за себе: 1) лівову частку витрат держбюджету становлять оборонні витрати, на які йде абсолютна більшість його надходжень, і 100 % надходжень, що зібрані всередині держави, все інше фінансується зарубіжними партнерами; 2) на зарплату військовим виділено 1,3 трильйони грн, але проблема в тому, що вона не підвищувалася з 2022 р. Її рівень і сьогодні становить 20 130 грн [27; 28]. Нині український військовий у тилу de-facto отримує менше ніж касир АТБ, вантажник, таксист. Це свідчить про те, що його праця, особливо якщо зіставити її з ризиками для життя й здоров'я та тією самопожертвою, яку він здійснює, не є пріоритетом для держави. Проте проблема не лише в цьому, гірше те, що, залишивши військових без підвищення зарплат, депутати не забули в черговий раз про підвищення для себе, збільшивши до 200 тисяч гривень на місяць депутатський фонд на організаційні витрати: на утримання своїх приймальних, на відрядження та інші організаційні заходи. Розуміємо, що ці гроші, навіть якщо до них додати інші сумнівні витрати держбюджету (а саме кошти на фінансування єдиного марафону (1,5 млрд), національний кешбек, будівництво доріг, президентська тисяча кожному українцю як зимова підтримка громадянам України), не покривають потребу у відповідних для підвищення заробітної плати військових обсягах коштів, але шкідливість морального ефекту від такого рішення просто неймовірна.

Водночас не будемо забувати про дефіцит бюджету 2026 року, що дорівнює 18,5 %, який влада планує перекрити за рахунок єдиного джерела, так званого репараційного кредиту, тобто тих заморожених західними партнерами російських активів, що зберігаються на банківських рахунках країн ЄС. Але ці розрахунки досі є не більше ніж палке бажання української влади, бо станом на сьогодні задокументованого рішення ЄС про їхнє надання Україні немає. А ймовірність його позитивного ухвалення, що існує, не є стовідсотковою з огляду на негативну позицію таких країн ЄС, як Бельгія й Угорщина. Як видно, далеко не на всі доленосні для країни запитання є відповіді...

Висновки. Отже, Україна як «...демократична, соціальна, правова держава», для якої «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком» [29], навіть у форс-мажорних умовах майже 11-річної (або 4-річної повномасштабної) війни за свою незалежність намагається не сповзти в безодню жорсткого свавілля порушення демократичних свобод і верховенства права й виконувати свої зобов'язання, як держава-член Ради Європи. Проте навіть з урахуванням можливих відступів, передбачених для таких надзвичайних обставин в ЄКПЛ, якими вона й скористалася, повністю уникнути випадків порушення прав людини Україні не вдається. Найгірше, що це проявилось в найбільш чутливій для воєнного часу сфері суспільного життя – мобілізаційній політиці, яка замість чинника, здатного згенерувати перемогу, по суті, стала одним із тригерів, що створив прірву між державою та громадянським суспільством, яке виконує роль запобіжника руйнації демократії, порушенню прав і свобод людини, корупції та наростанню авторитарних проявів в управлінні державою.

Як видно, існує лише один спосіб виправлення прорахунків у реалізації мобілізаційної політики – забезпечення балансу між суспільним (державним) і особистим інтересом кожного члена українського суспільства. Для досягнення цієї мети, на нашу думку, потрібно: 1) віднайти прийнятні форми й засоби здійснення мобілізації військовозобов'язаних, зокрема єдині підходи до мобілізації та пересічних громадян, і можновладців та їхніх родичів; 2) здійснити докорінну трансформацію системи підготовки щойно мобілізованих з метою навчання їх навичкам виживання й ведення бою в сучасних умовах війни на базі використання бойового досвіду звільнених після поранень з діючих військових частин і обмежено придатних до служби бійців як інструкторів навчальних центрів тощо. А фундаментальною опорою цієї діяльності, на наше переконання, повинні стати міжнародні зобов'язання щодо гарантування основних прав і свобод людини, які Україна має в межах свого членства в Раді Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Копитько Г. Дідів – в окопи, молодь – за кордон: відомий експерт розкритикував політику Зеленського щодо мобілізації. 2025. 20 вересня. URL : <https://informer.ua/uk/didiv-v-okopi-molod-za-kordon-vidomiy-ekspert-rozkritikuvav-politiku-zelenskogo-shchodo-mobilizacii>

2. Кіндратюк Л. Реформу мобілізації треба починати з ТЦК: відомий військовий пояснив, що допоможе залучати до армії більше людей. 2025. 27 жовтня. URL : <https://informer.ua/uk/reformu-mobilizacii-treba-pochati-z-tck-vidomiy-viyskoviy-poyasniv-shcho-dopomozhe-zaluchati-do-armiji-bilshe-lyudey>

3. Кінаш Л. Уряд ухвалив важливе рішення стосовно мобілізації та військового обліку: стосується українців за кордоном. 2025. 13 грудня. URL : <https://informer.ua/uk/uryad-uhvaliv-vazhlive-rishennya-stosovno-mobilizacii-ta-viyskovogo-obliku-stosuyetsya-ukrajinciv-za-kordonom>

4. Зайцева Г. Нардеп Костенко заявив, що ТЦК мають діяти жорсткіше, а ППО в Україні скінчилося. 2025. 07 грудня. URL : <https://informer.ua/uk/nardep-kostenko-zayaviv-shcho-tck-mayut-diyati-zhorstkishe-a-ppo-v-ukrajini-skinchilosyatoscho>

5. Висновок N 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590#Text

6. Анісімова М. Ф. Зобов'язання України щодо прав людини у зв'язку зі вступом до Ради Європи. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9953c86b-77bd-442c-8b92-fbf97a3353ae/content>

7. Анісімова М. Ф. Україна та Рада Європи: здобутки від членства та нагальні завдання. *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод в контексті 75-річної діяльності Ради Європи* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції, м. Хмельницький, 08 листопада 2024 року. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 9–10. URL : <https://univer.km.ua/naukova-diyalnist/konferentsiyi-ta-naukovi-zakhody/zbirnyky-materialiv-konferentsiy-provedenykh-u-khuup-imeni-leonida-yuzkova>

8. Кінаш Л. Розікрали 102 мільйони на захисті танків у час російського наступу: правоохоронці викрили корупцію в оборонці. 2025. 11 грудня. URL : <https://informer.ua/uk/rozikrali-102-milyoni-na-zahisti-tankiv-u-chas-rosiyskogo-nastupu-pravoohoronci-vikrili-korupciyu-v-oboronci>

9. Зайцева Г. В офісі Омбудсмана розкрили кількість скарг на дії ТЦК: дещо неочікувано. 2025. URL : <https://informer.ua/uk/v-ofisi-ombudsmana-rozkrili-kilkist-skarg-na-diji-tck-deshcho-neochikuvano>

10. Чорнобривець Г. Омбудсман Лубінець шокований порушенням прав мобілізованих: почав перевіряти ТЦК. 2025. URL : <https://informer.ua/uk/ombudsman-lubinec-shokovaniy-porushennyam-prav-mobilizovanih-pochav-pereviryati-tck>

11. Від 18 до 6 127: кількість звернень до Офісу Омбудсмана щодо дій окремих представників ТЦК та СП зросла у 333 рази. Чому система примусу більше не працює? 2026. 10 лютого URL : https://ombudsman.gov.ua/news_details/vid-18-do-6-127-kilkist-zvernendo-ofisu-ombudsmana-shchodo-dij-okremih-predstavnikov-tck-ta-sp-zroslo-u-333-razi-chomu-sistema-primusu-bilshe-ne-pracyuye

12. Коджушко Я. У Черкасах мобілізований помер у черзі на ВЛК: випав з буса і вдарився головою. 2025. URL : <https://informer.ua/uk/u-cherkakah-mobilizovaniy-pomer-u-cherzi-na-vlk-vipav-z-avtobusa-i-vdarivsya-golovoju-tck>

13. Коджушко Я. На Волині співробітники ТЦК забризкали сльозогінним газом працівників критичного підприємства. 2025. URL : <https://informer.ua/uk/na-volini-sprivobitniki-tck-zabrizkali-slozoginnim-gazom-pracivnikov-kritichnogo-pidpriyemstva>

14. Копитько Г. Харкові – суд над ТЦК-шником, який побив вчителя, обвинувачений каже, що вчитель неправильно себе повів. URL : <https://informer.ua/uk/u-harkovi-sud-nad-tck-shnikom-yakiy-pobiv-vchitelya-obvinuvachenyi-kazhe-shcho-vchitel-nepravilno-sebe-poviv>

15. Коджушко Я. Загибель мобілізованого у ТЦК Києва: журналісти опублікували дані судмедекспертизи, які поліція приховувала. 2025. URL : <https://informer.ua/uk/zagibel-mobilizovanogo-u-tck-kiyeva-zhurnalisti-opublikovali-dani-sudmedekspertizi-yaki-policiya-prihovuvala>

16. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) / Європейська конвенція з прав людини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

17. Lawless проти Ірландії (№ 3). URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57518%22%5D%7D> ; Aksoy проти Туреччини. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-117794&filename=001-117794.pdf&TID=iHgdbxnf> ; Ірландія проти Сполученого Королівства / Огляд практики Європейського Суду з прав людини у 2018 році. URL : www.echr.coe.int (Case-Law / Case-Law Analysis / Overview of the Court's case-law) ; Ireland v. the United Kingdom (2018 revision). URL : <https://www.yagunov.in.ua/irish-case-revision/>

18. Кіндратюк Л. Всі сміялися: Слідча комісія ВР надала звіт щодо вироків членам ТЦК. 2025. URL : <https://informer.ua/uk/vsi-smiyalisya-slidcha-komisiya-vr-nadala-zvit-shchodo-virokiv-chlenam-tck>

19. Зеленський незадоволений ТЦК? / Радіо Свобода. 2026. 30 січня. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/svoboda-live-zelenskyu-ttsk-mobilizatsiya-front-kontrakty-zsu/33665032.html>

20. Міліневський М. Хлопців з ТЦК зрадили, вони не розуміють, що за херня – Микола Серга пообіцяв прибрати їх з вулиць. 2025. URL : <https://informer.ua/uk/hlopciv-z-tck-zradili-voni-ne-rozumiyut-shcho-za-hernya-mikola-syerga-poobicyav-pribrati-jih-z-vulic>

21. Копитько Г. Вся країна обговорює інтерв'ю Білецького: п'ять тез від командира 3 корпусу. 2025. URL : <https://informer.ua/uk/vsya-krajina-obgovoryuye-interv-yu-bileckogo-p-yat-tez-vid-komandira-3-korpusu>

22. В США пояснили, із чого складається \$61,4 млрд «для України» / Financial Club. 2023. 22 жовтня. URL: <https://finclub.net/ua/news/v-ssha-poiasnyly-iz-choho-skladaetsia-usd61-4-mlrd-dlia-ukrainy.html>

23. Військова допомога для України / Посольство Федеративної Республіки Німеччини у Києві : офіційний вебсайт. 2023. 12 грудня. URL : <https://kiew.diplo.de/ua-uk/aktuelles/-/2549080>

24. Анісімова М. Ф., Глух М. В. Збільшення податкового тиску в умовах воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис* : науковий журнал / редкол. : В. В. Топчій (голов. ред.) та ін. Ірпінь : Державний податковий університет, 2025. Випуск 1 (18). С. 11–24 (Серія: право).

25. Про Державний бюджет України на 2026 рік : Закон України від 3 грудня 2025 № 4695-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4695-20#Text>

26. Про Державний бюджет України на 2025 рік : Закон України від 19 листопада 2024 № 4059-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text>

27. Вся правда про бюджет-2026! От що буде с ФОПами, військовими та вчителями. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=xe7l68go1gg>

28. Економіка на межі: жеваго про неефективність влади та небезпеку дефіциту бюджету. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=dc7vwhaiokm>

29. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 1, 3. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

REFERENS

1. Kopytko G. (2025). Grandfathers – to the trenches, youth – abroad: a well-known expert criticized Zelensky's policy on mobilization. URL : <https://informator.ua/uk/didiv-v-okopi-molod-za-kordon-vidomiy-ekspert-rozkritikovav-politiku-zelenskogo-shchodo-mobilizacii>
2. Kindratyuk L. (2025). Mobilization reform should start with the TCR: a well-known military man explained that it will help attract more people to the army. URL : <https://informator.ua/uk/reformu-mobilizacii-treba-pochati-z-tck-vidomiy-viyskoviy-poyasnivshcho-dopomozhe-zaluchati-do-armiji-bilshe-lyudey>
3. Kinash L. (2025). The government has made an important decision regarding mobilization and military registration: it concerns Ukrainians abroad. URL : <https://informator.ua/uk/uryad-uhvaliv-vazhlive-rishennya-stosovno-mobilizacii-ta-viyskovogo-obliku-stosuyetsya-ukrajinciv-za-kordonom>
4. Zaitseva G. (2025). People's Deputy Kostenko stated that the TCR should act more strictly, and the air defense in Ukraine is over. URL : <https://informator.ua/uk/nardep-kostenko-zayaviv-shcho-tck-mayut-diyati-zhorstkishe-a-ppo-v-ukrajini-skinchilosyatoscho>
5. Conclusion N 190 (1995) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on Ukraine's application for accession to the Council of Europe. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590#Text
6. Anisimova M. F. Ukraine's human rights obligations in connection with accession to the Council of Europe. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9953c86b-77bd-442c-8b92-fbf97a3353ae/content>
7. Anisimova M. F. Ukraine and the Council of Europe: achievements of membership and urgent tasks. *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in the Context of the 75th Anniversary of the Council of Europe* : Collection of abstracts of the International Scientific and Practical Conference, m. Khmelnytskyi, November 8, 2024. Khmelnytskyi : Khmelnytskyi University of Management and Law named after Leonid Yuzkov, 2024. Pp. 9–10. URL : <https://univer.km.ua/naukova-diyalnist/konferentsiyi-ta-naukovi-zakhody/zbirnyky-materialiv-konferentsiy-provedenykh-u-khuup-imeni-leonida-yuzkova>
8. Kinash L. (2025). 102 million were stolen to protect tanks during the Russian offensive: law enforcement officers exposed corruption in the defense industry. URL : <https://informator.ua/uk/rozikrali-102-milyoni-na-zahisti-tankiv-u-chas-rosiyskogo-nastupu-pravoohoronci-vikrili-korupciyu-v-oboronci>
9. Zaitseva G. (2025). For more information, see: The Ombudsman's office revealed the number of complaints against the actions of the TCR: somewhat unexpected. URL : <https://informator.ua/uk/v-ofisi-ombudsmana-rozkryli-kilkist-skarg-na-diji-tck-deshcho-neochikuvano>
10. Chornobrivets G. (2025). Ombudsman Lubinec is shocked by the violation of the rights of mobilized people: he began to check the TCR. URL : <https://informator.ua/uk/ombudsman-lubinec-shokovaniy-porushennyam-prav-mobilizovanih-pochav-pereviryati-tck>

11. From 18 to 6,127: the number of appeals to the Ombudsman's Office regarding the actions of individual representatives of the CCC and SP increased by 333 times. Why is the coercive system no longer working? 2026. February 10. URL : https://ombudsman.gov.ua/news_details/vid-18-do-6-127-kilkist-zvernen-do-ofisu-ombudsmana-shchodo-dij-okremih-predstavnikiv-tck-ta-sp-zroslo-u-333-razi-chomu-sistema-primusu-bilshe-ne-pracyuye

12. Kodzhushko Ya. (2025). For more information, see: In Cherkasy, a mobilized person died in a queue at the VLK: he fell out of the bus and hit his head. URL : <https://informer.ua/uk/u-cherkasah-mobilizovaniy-pomer-u-cherzi-na-vlk-vipav-z-avtobusa-i-vdarivsyia-golovoyu-tck>

13. Kodzhushko Ya. In Volyn, employees of the CCC sprayed tear gas on employees of a critical enterprise. 2025. URL : <https://informer.ua/uk/na-volini-spivrobitniki-tck-zabrizkali-slozognim-gazom-pracivnikiv-kritichnogo-pidpriyemstva>

14. Kopytko G. Kharkiv – trial of a CCC employee who beat a teacher, the accused says that the teacher behaved incorrectly. URL : <https://informer.ua/uk/u-harkovi-sud-nad-tck-shnikom-yakiy-pobiv-vchitelya-obvinuvacheniy-kazhe-shcho-vchitel-nepravilno-sebe-poviv>

15. Kodzhushko Ya. The death of a mobilized person in the CCC of Kyiv: journalists published the forensic examination data that the police concealed. 2025. URL : <https://informer.ua/uk/zagibel-mobilizovanogo-u-tck-kiyeva-zhurnalisti-opublikovali-dani-sudmedekspertizi-yaki-policiya-prihovovala>

16. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with Protocols) / European Convention on Human Rights. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

17. Lawless v. Ireland (No. 3). URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%5D%22%5B%5D%7D> ; Aksoy v. Turkey. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-117794&filename=001-117794.pdf&TID=ihgdqbxnfi> ; Ireland v. the United Kingdom / Overview of the Court's case-law 2018. URL : www.echr.coe.int (Case-Law / Case-Law Analysis / Overview of the Court's case-law) ; Ireland v. the United Kingdom (2018 revision). URL : <https://www.yagunov.in.ua/irish-case-revision/>

18. Kindratyuk L. Everyone laughed: The Verkhovna Rada Investigative Commission submitted a report on the sentences of the CCC members. 2025. URL : <https://informer.ua/uk/vsi-smiyalisya-slidcha-komisiya-vr-nadala-zvit-shchodo-virokiv-chlenam-tck>

19. Zelensky dissatisfied with the CCC? Radio Svoboda. 2026. January 30. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/svoboda-live-zelensky-ttsk-mobilizatsiya-front-kontrakty-zsu/33665032.html>

20. Milinevskyi M. The guys from the CCC were betrayed, they don't understand what kind of crap they are – Mykola Serga promised to remove them from the streets. 2025. URL : <https://informer.ua/uk/hlopciv-z-tck-zradili-voni-ne-rozumiyut-shcho-za-hernya-mikola-syerga-poobicyav-pribrati-jih-z-vulic>

21. Kopytko G. The whole country discusses Biletsky's interview: five theses from the commander of the 3rd corps. 2025. URL : <https://informer.ua/uk/vsya-krajina-obgovoryuye-interv-yu-bileckogo-p-yat-tez-vid-komandira-3-korpusu>

22. The US explained what \$61.4 billion "for Ukraine" consists of. Financial Club. 2023. October 22. URL : <https://finclub.net/ua/news/v-ssha-poiasnily-iz-choho-skladaietsia-usd61-4-mlrd-dlia-ukrainy.html>

23. Military aid for Ukraine / Website of the Embassy of the Federal Republic of Germany in Kyiv. 2023. December 12. URL : <https://kiew.diplo.de/ua-uk/aktuelles/-/2549080>

24. Anisimova M. F., Glukh M. V. Increasing tax pressure under martial law. *Irpin legal journal* : scientific journal / editors : V. V. Topchiy (ed. chief) and others. Irpin : State Tax University, 2025. Issue 1 (18). P. 11–24 (Series: law).

25. On the State Budget of Ukraine for 2026 : Law of Ukraine of December 3, 2025. No. 4695-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4695-20#Text>

26. On the State Budget of Ukraine for 2025 : Law of Ukraine dated November 19, 2024. No. 4059-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text>

27. The whole truth about the 2026 budget! Here's what will happen to individual entrepreneurs, military personnel and teachers. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=x7l68go1Gg>

28. Economy on the verge: Zhevago on the inefficiency of the government and the danger of the budget deficit. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=dC7vwhaIokM>

29. Constitution of Ukraine. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*. 1996. No. 30. Art. 1, 3. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

K. S. Lisova, M. F. Anisimova. THE PHENOMENON OF BUSSIFICATION AND HUMAN RIGHTS IN UKRAINE: SEARCHING FOR BALANCE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

The article examines the mobilization policy of the state, taking into account the modern realities of wartime in the context of compliance with Ukraine's international obligations to ensure human rights. The analysis of methods and means of its implementation by Territorial Center of Recruitment (TCR) is carried out. The most painful problems of the mobilization process for military conscripts for Ukrainian society are determined. It is emphasized that the identified distortions in its implementation are one of the tangible destabilizing factors in the development of civil society in Ukraine during a turbulent period of history for the state, when the unity of its citizens is the key to victory in the war. The dynamics of budget policy in recent years are considered in view of the specifics of the military present. The need to change the distribution of budget expenditures during the period of martial law in the state with undisputed priority given to defense needs is emphasized. The opinion on the expediency of directing the funds confiscated from corrupt officials in full to finance the Armed Forces of Ukraine, in particular, to increase the salaries of military personnel, is substantiated. It is proposed to establish a ban on increasing the costs of paying the deputy corps and other civil servants, which is already significantly higher than the average in the country, for the period of martial law, in order to ensure a unified approach for all categories of the population and a balance of interests of all participants in the budget process. The belief in the importance of continuing research into the specified area of development of Ukrainian society, its legal

regulation in order to prevent the formation of a gap between the authorities and the army and that active part of Ukrainian society that is very much rooting for our victory and peace on fair terms, as well as the successful post-war restoration of Ukraine, is expressed.

Keywords: *Busification, mobilization, martial law, conscripts, TCR (Territorial Center of Recruitment), human rights, conditions for the admissibility of derogations from the obligations of member states under the ECHR, the admissibility of restrictions on human rights in emergency situations, the ECHR, the balance of public and personal interests.*

Стаття надійшла до редколегії 7 листопада 2025 року